

Współczesne gwary białoruskie na Litwie (rejon solecznicki)

 Jankowiak, Mirosław

Współczesne gwary białoruskie na Litwie (rejon solecznicki)

Slavistica Vilnensis, vol. 65, núm. 2, pp. 83-97, 2020

Vilniaus Universitetas

Disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=692474616003>

DOI: [https://doi.org/10.15388/SlavViln.2020.65\(2\).49](https://doi.org/10.15388/SlavViln.2020.65(2).49)

Esta obra está bajo una Licencia Creative Commons Atribución 4.0 Internacional.

Współczesne gwary białoruskie na Litwie (rejon solecznicki)

Contemporary Belarusian Dialects in Lithuania (Šalčininkai Region)

Šiuolaikinės baltarusiškos tarmės Lietuvoje (Šalčininkų regionas)

Mirośław Jankowiak Mirośław Jankowiak Mirośław

Jankowiak Mirośław Jankowiak

Instytut Słowiański CzAN, República Checa

mirek.jankowiak@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-6212-1463>

Slavistica Vilnensis, vol. 65, núm. 2, pp.
83-97, 2020

Vilniaus Universitetas

Recepción: 05 Octubre 2020

Aprobación: 26 Noviembre 2020

DOI: [https://doi.org/10.15388/SlavViln.2020.65\(2\).49](https://doi.org/10.15388/SlavViln.2020.65(2).49)

Streszczenie: W artykule zostały przedstawione współczesne gwary białoruskie, funkcjonujące w południowo-wschodniej Litwie, tj. w rejonie solecznickim. Narzecza białoruskie tego obszaru nie były jak do tej pory tematem kompleksowych badań lingwistycznych. Podstawę do analizy stanowią przede wszystkim nagrania własne autora zebrane w trakcie kilku ekspedycji terenowych przeprowadzonych na początku XXI wieku oraz nagrania innych badaczy, udostępnione autorowi. W artykule została pokazana struktura samych gwar (wybrane cechy fonetyczne, morfologiczne, składniowe) oraz leksyka z elementami frazeologii a także sytuacja socjolingwistyczna na badanym obszarze.

Słowa kluczowe: dialektologia, gwary białoruskie na Litwie, słowiańsko-bałtyckie pograniczne językowe, kontakty językowe, zapożyczenia.

Abstract: The aim of the article is to present contemporary Belarusian dialects in south-eastern Lithuania (in the Šalčininkai region), which have not been the subject of comprehensive linguistic research so far. The basis of the analysis is mainly the author's own materials and materials taped by other dialectologists. The structure of these Belarusian dialects (selected features in phonetics, morphology, syntax, vocabulary and phraseology) as well as the sociolinguistic aspect of their use in a multilingual environment are demonstrated in the article.

The analysis of the collected material shows that the structure of Belarusian dialects in the study area is well-preserved. Belarusian dialectologists regard the Belarusian dialect in the Vilnius Region as a south-western dialect, which should be described in detail. In the statements of interlocutors, one can note the phonetic, morphological and syntactic features typical of: the south-eastern dialect, the Central Belarusian dialect, the Grodno-Baranovichy group of the south-western dialects and the two so-called dialectal zones: western and north-western. On the one hand, it is a territory shaped by two dialectal massifs and one dialect group, on the other hand, it has been influenced by Baltic and Polish for hundreds of years. Particularly noteworthy is the lexis. Decades of coexistence of Belarusians, Lithuanians and Poles on this territory contributed to the fact that in Belarusian dialects there are numerous borrowings from Lithuanian and Polish (and their dialects).

Keywords: dialectology, Belarusian dialects in Lithuania, Slavic-Baltic language borderland, language contacts, borrowings.

Summary: Straipsnyje nagrinėjamos šiuolaikinės baltarusių kalbos tarmės, funkcionuojančios pietryčių Lietuvos Šalčininkų rajone. Šios tarmės iki šiol nebuvo kalbininkų kompleksinių tyrimų objektu. Tiriami medžiaga – garso įrašai, atlikti autoriaus keleto dialektologijos ekspedicijų metu XXI a. pradžioje, ir kitų tyrėjų įrašai. Pristatoma tarmių struktūra (pagrindinės fonetikos, morfologijos, sintaksės savybės), aprašoma leksika ir iš dalies frazeologija. Svarbus tyrimo aspektas – regiono daugiakalbė sociolingvistinė situacija. Paaiškėjo, kad šio regiono

baltarusiškų tarmų struktūra gerai išsilaikiusi. Baltarusijos dialektologai priskiria Vilniaus rajono tarmes pietvakarių tarmių grupei, tačiau čia aptikta fonetikos, morfologijos, sintaksės ypatybių, būdingų pietryčių tarmėms, centrinėms tarmėms, pietvakarių Gardino ir Baranovičių tarmių grupei, taip pat dviejų dialektinių zonų (Vakarų ir Šiaurės vakarų) tarmėms. Šio regiono tarmėms šimtmečius darė įtaką lietuvių ir lenkų kalbos.

Keywords: dialektologija, baltarusiškos tarmės Lietuvoje, baltų ir slavų kalbų paribys, kalbų kontaktai, skoliniai.

1. Wprowadzenie

Gwary białoruskie od dziesiątków lat stanowią znaczący element językowej mozaiki południowo-wschodniej Litwy, obok polszczyzny litewskiej, języka litewskiego i gwar litewskich oraz języka rosyjskiego. Wielojęzyczność ta nie pozostała bez wpływu na strukturę gwar białoruskich na Litwie, przede wszystkim na poziomie leksyki. Historycznie badany obszar należy zaliczyć do dialektu południowo-zachodniego języka białoruskiego, według podziału współczesnego narzecza białoruskie rejonu solecznickiego stanowią przede wszystkim przedłużenie tzw. gwar środkowobiałoruskich [ΛΓ 1969, Kapra № 75; Barszczewska, Jankowiak 2012, 230]. Na poziomie fonetyki, morfologii czy składni można zatem oczekiwać cech typowych zarówno dla dialektu południowo-zachodniego, jak też gwar środkowobiałoruskich. Z drugiej strony w dialektologii białoruskiej wydziela się dodatkowo tzw. strefy dialektalne, które ukazują na związki narzeczy białoruskich z językami i gwarami sąsiednich narodów / grup etnicznych [więcej: Крывіцкі 2003, 215 – 230; Jankowiak 2016c]. Interesujące nas narzecza znajdują się w tzw. strefie północno-zachodniej (wpływy bałtyckie i polskie) oraz zachodniej języka białoruskiego (wpływy polskie). Strefy dialektalne ukazują nam przede wszystkim kontakty na poziomie leksykalnym.

Kwestię gwar białoruskich na Litwie poruszało w przeszłości szereg lingwistów. Z dawniejszych badań warto zwrócić uwagę na prace Joachima Karskiego [Карский 1962], Fiodara Klimczuka oraz Eleny Grinaveckienė [np. Климчук 1961; Гринавецкене 1972], Walerego Czekmana [m. in. Чекман 1972; Чэкман 1998] oraz Mikołaja Sawicza [Савіч 1992; 1994; 1997; Савич 1990; 1991; 1998]. Od szeregu lat zagadnieniami konwergencji na pograniczu białorusko-polsko-litewskim zajmuje się Elżbieta Smułkowa [2002; 2016]. Z najnowszych badań warto zwrócić uwagę na dwie monografie Liliei Plyhaŭki, opisujące język białoruski na Litwie [Плыгаўка 2009; 2015], monografię Aksany Erker [Эркеп 2015] oraz dwa projekty badawcze. W ramach pierwszego, realizowanego przez Instytut Języka Litewskiego¹, Aliaksandr Adamkowicz i Lilieja Plyhaŭka zbierali gwary białoruskie na obszarze południowo-wschodniej Litwy [Plygavka 2014]. Drugi projekt, realizowany pod kierownictwem Björna Wiemera z Uniwersytetu w Moguncji, miał na celu zbadanie procesów konwergencyjnych na szeroko rozumianym pograniczu bałtycko-słowiańskim².

Od roku 2009 autor niniejszego artykułu przeprowadził szereg ekspedycji dialektologicznych na Litwie (rejony ignaliński, święciański, wileński, solecznicki i orański), wyniki których są opracowane w [Jankowiak 2016a; 2016b; 2018a; 2018b] oraz w dwóch monografiach³.

Podstawę materiałową dla analizy w niniejszym artykule stanowią nagrania własne autora, zebrane w trakcie ekspedycji dialektologicznych w rejonie solecznickim, zrealizowanych w ramach współpracy między Instytutem Slawistyki PAN i Instytutem Języka

Litewskiego ANL oraz wyjazdów prywatnych (łącznie 12 h 41 min), nagrania przekazane z archiwum projektu TriMCo (3 h 33 min) a także udostępnione przez Instytut Języka Litewskiego (archiwum W. Czekmana – 18 min.). Łącznie daje to 16h 31min. Materiał został zebrany przez autora w następujących miejscowościach: Gierwiszki (Gerviškės), Koniuchy (Kaniūkai), Milkuny (Milnūnai), Rudnia (Rudnia), Wołokieniki (Valakininkai), Gołębszczyzna (Balandiškės) oraz Juszki (Juškiai). Pozostałe nagrania pochodzą z Ejszyszek (Eišiškės), Sakalimki (Sakalinė) oraz Koczan (Kačėnai). Rozmówcami były osoby starsze, u których gwara najlepiej się zachowała. Wszyscy respondenci są wyznania katolickiego i deklarowali narodowość polską. Łącznie było to 18 rozmówców.

2. Sytuacja socjolingwistyczna w rejonie solecznickim

Sytuacja językowa w badanych wsiach nie jest jednolita. Ejszyszki, Gierwiaty i Koniuchy są położone bardziej na zachodzie, gdzie gwary białoruskie bliższe są dialektowi południowo-zachodniemu, w pozostałych można usłyszeć z kolei cechy typowe dla gwar środkowobiałoruskich. W odróżnieniu od pozostałego regionu, gdzie dominuje polszczyzna i gwary białoruskie, mieszkańcy okolic Dziewieniszek (wsie Koczany, Rudnia, Milkuny) mają na co dzień większą styczność nie tylko z ogólnonarodowym językiem litewskim, ale i narzeczaniami tego języka.

Południowo-zachodnia część rejonu solecznickiego, jak też środkowa i północno-wschodnia, jest mocno zeslawizowana i przeważa tam ludność słowiańska. W zależności od pokolenia i miejsca zamieszkania większość mieszkańców w życiu codziennym posługuje się gwarą białoruską i / lub lokalną polszczyzną:

[Dziadek i babcia] tak jak ja, pa-próštu. Po-pólsku, jak tšėba to i po-pólsku rozmaviájo, do kościóła pójdzieš, do ksiandzá to pa-pólsku, a tak pa-próštu [K 1929 Gierwiszki]⁴. Tut na viósce ũsie pa-próštu, alié jak chóćacie, to i pa-pólsku móžam, próše bárdzo, dyk móžam i pa-pólsku, alié dzie-tam u kampánii to chce sie po-pólsku, a tak to usié to takíje sámýje i tak havórym, usié pa-próštu. Na rabócie pa-litóŭsku, a ũ cháćie pa-próštu, u haściách i pa-pólsku [K 1937 Gołębszczyzna].

W przypadku okolic Dziewieniszek, które wąskim klinem wchodzą w terytorium Białorusi, wsie słowiańskie przemieszane są z litewskimi, o czym świadczy wypowiedź jednej z informaterek:

Pa-prastómu to ũsiúdy havórac, alié u Maciúciach tam užó bólie pa-litóŭsku razha-váryvajuć, u Rymóšach pa-litóŭsku, u Púpiškach vióska pa-litóŭsku, tam usié litóŭcy, tam Rymóšy, Púpiški támaka, Skryćány pa-litóŭsku [K 1929 Milkuny].

Z wypowiedzi tej samej rozmówczynie wynika, że w jej wsi Milkuny i w najbliższej okolicy w przeszłości rozmawiano przede wszystkim w gwarze białoruskiej i litewskiej, język polski miał charakter urzędowy, tak jak obecnie litewski literacki:

Tut nichertó pa-pólsku nie havarýŭ, jak máma tut pryjšlá, to my tut nidzié pa-pólsku nie čúli, no tam byváje, jak naúčýcieľ, alié my pólskaj nacýji, nie litóŭskaj, my paliaki! [K 1929 Milkuny].

Gwara litewska towarzyszyła Słowianom na tych ziemiach od pokoleń, a obecnie średnie i młode pokolenie swobodnie posługuje się językiem litewskim:

My prastyje, daŭniéjšyje liúdzi tóże havarýli pa-litóŭsku, alié ũsió róŭna nie tak hava-rýli, jak ciapiér litviný havórać, tam kúpkas, tam dánas, tam šaŭkštas, tam púdas, to pómnju, jak starýja zbjarúcca, to giergiéčuć. Alié dziéci moi to wóčeń krasíva havórać, i vnúčki i práŭnuki, a ja nie navučýlasia i vot. [...] Ad maliénstva pa-próstu razmaŭliali to i razmaŭliájem, u pólsku chadzili škołu to i pa-pólsku, vo ũ hétaj chácie ũ pólskuju [szkołę] chódzić, a tak usié [dzieci] u litóŭskuju [K 1929 Milkuny].

Pomimo powszechności gwary białoruskiej i litewskiego w okolicy Dziewieniszek, wszyscy respondenci rejonu solecznickiego zdecydowanie deklarowali narodowość polską, co wynika przede wszystkim z wyznania katolickiego oraz przynależności tych ziem do Polski w okresie międzywojennym:

My vychódzim paliáki, patamú što...litóŭcaŭ u nas nie byló [we wiosce], to pazniéj pajavílisia, a tak usié starýje to paliáki, prystarélyje tam [trochę] havarýli pa-litóŭsku, alié tak nie ščýra havarýli, jak ciapiér pa-litóŭsku, alié my pólskaj nacyjanál'naści [K 1929 Milkuny]

3. Charakterystyka gwar białoruskich rejonu solecznickiego

Poniżej zostaną przedstawione wybrane cechy, ukazujące różne poziomy struktury języka – fonetyka, morfologia, składnia a także leksyka, i które pozwalają określić specyfikę gwar rejonu solecznickiego w porównaniu z innymi gwarami białoruskimi i białoruskim językiem literackim oraz z uwzględnieniem specyfiki pogranicza białorusko-litewskiego⁵.

3.1. Wybrane cechy fonetyczne

W gwarach białoruskich badanego obszaru można wymienić szereg cech, które są typowe dla białoruskiego języka literackiego i większości narzeczy na terytorium Białorusi, jak: *dziekanie* i *ciekanie* (np. *dziadúlia*, *baćka*), wymowa niezgłoskotwórczego [ŭ] (np. *pajšóŭ*, *voŭk*), wymowa dźwięcznego, frykatywnego [h] (np. *haľavá*), czy twarda wymowa [r] (np. *dziaréŭnia*). Z innych cech na uwagę zasługują:

- akanie niedysymilatywne (np. *haľavá*, *travá*) typowe dla białoruskiego języka literackiego i dialektu południowo-zachodniego oraz gwar środkowobiałoruskich [ДАБМ 1963, Kapra № 1]. Występuje ono na całym badanym obszarze:

Haravála ũsiú svajú žyzń, i ciapiér harúju [K 1932 Wołokieniki];

- akanie mocne, typowe dla białoruskiego języka literackiego i większości gwar na terytorium Białorusi. Występuje na całym badanym obszarze: Pšanícu siėjali, tam jėdziem, šatrújem hėtu pšanícu [K 1929 Milkuny];

- jakanie niedysymilatywne (np. siastrá, viasná), typowe dla dialektu południowo-zachodniego i większości gwar środkowobiałoruskich [ΔΑΒМ 1963, Kapra № 4], występuje na całym badanym obszarze: My ũ trajích byli, Stásia mają siastrá, i Kótuš byŭ brat [K 1929 Malkuny];

- akanie niepełne (np. báćko, dziasiátoho). Cecha jest typowa przede wszystkim dla grodzieńsko-baranowickiej grupy dialektu południowo-zachodniego [ΔΑΒМ 1963, Kapra № 14], występuje na całym badanym obszarze: Sajlukí byłá wiéľka vióska, ciapiér užó nikóho niamá [K 1940 Juszki];

- mieszanie spółgłosek k i ch: kliep ‘chleb’, kústa ‘chusta’, pod wpływem języka litewskiego [Barszczewska, Jankowiak 2012; 130]. Cecha jest typowa dla północno-zachodniej strefy dialektalnej. Na badanym obszarze występuje sporadycznie;

- częste występowanie wybuchowego [g] w słowach zapożyczonych (np. gának, gárnak). Cecha jest typowa dla północno-zachodniej strefy dialektalnej [Barszczewska, Jankowiak 2012, 130]. W rejonie sołecznickim występuje powszechnie: Nu gának, vieránda téras užó, raniėj to gánki nazyváli, gának [K 1935 Rudnia];

- występowanie protetycznego [h] na początku słowa (hóziaro, húlica). Cecha jest typowa dla grupy grodzieńsko-baranowickiej [Barszczewska, Jankowiak 2012, 135] i jest notowana na całym obszarze rejonu sołecznickiego: Prajėdzieš praz húlicu, i tam byŭ takí rýnak [K 1929 Gierwiszki];

- realizacja połączenia spółgłosek čn jako [čn]: smáčny, sóniečny, typowa dla zachodniej strefy dialektalnej (wobec [šn] charakterystycznej dla wschodniej strefy dialektalnej: malóšny, rušník) [Barszczewska, Jankowiak 2012, 127]. Cecha jest typowa dla badanych gwar rejonu sołecznickiego;

- metateza, widoczna przede wszystkim w dwóch słowach: bieralúsy, Bieralús (notowana przeze mnie także w gwarach rejonu orańskiego): Pamiašáŭsia ũviėš narót, i póľskich, i litóŭskich, i dzie chóčeš, i bieralúsaŭ [K 1929 Milkuny].

3.2. Wybrane cechy morfologiczne

Na poziomie morfologii możemy wyliczyć formy typowe dla dialektu południowo-zachodniego, gwar środkowobiałoruskich oraz zgodne z białoruskim językiem literackim.

- końcówka -och w miejscowniku lp. rzeczowników r. m.: Nu teš bylá vajná, i tátká mianié zá ruku, samalióty liatúc, liatúc, pavióŭ, niédzie ŭ kustóch [siedzieliśmy] [K 1934 Gołębszczyzna]. Kończówka ta jest typowa dla południowo-zachodniego dialektu języka białoruskiego oraz części gwar środkowobiałoruskich [ΔΑΒΜ 1963, Kapra No105];

- użycie zaimka wskazującego w postaci heny: Jon šesnáście hadóŭ byŭ u nas hény ksionc [K 1935 Wołokieniki]. Taka postać zaimka jest typowa dla strefy północno-zachodniej [ΔΑΒΜ 1963, Kapra № 186];

- formy 3 os. lp. czasowników czasu teraźniejszego II koniugacji z nieakcentowaną końcówką typu: stávia, chódzia. Jest to kontaminowana cecha występująca tylko w gwarach środkowobiałoruskich [ΔΑΒΜ 1963, Kapra № 153]. W rejonie sołecznickim notowałem ją powszechnie: Raščýnia, chliep pastávia na záŭtra, rúki zakáša, výmje [K 1940 Juszki];

- końcówka -ć czasu teraźniejszego i przyszłego czasowników I koniugacji w 3 os. lp. typu: znájeć, pajédzieć. Formy takie są typowe dla dialektu północno-wschodniego i północnej Białorusi, a na pograniczu białorusko-litewskim granicę wyznacza rzeka Wilia [ΔΑΒΜ 1963, Kapra № 148]. Na badanym obszarze nie powinny występować, ale zanotowałem kilka przypadków ich użycia w dwóch wsiach: I tadý kašúli šyjć [K 1937 Gołębszczyzna], Báčka pa vasélach hrájeć [K 1935 Wołokieniki];

- postać czasownika 3 os. lp. żyje / żyje wobec ogólnobiałoruskiej żywie. Forma ta występuje powszechnie w gwarach białoruskich rejonu sołecznickiego i jest tożsama z postacią tego czasownika w języku polskim (por. pol. on żyje): Tam żónka żyje v Saliéčnikach [K 1929 Gierwiszki];

- mianownik lp. rzeczowników, oznaczających istoty młode. Dla dialektu południowo-zachodniego typowe są formy cialiá, ptuśaniá, parasiá a dla gwar środkowobiałoruskich – cialió, ptuśanió, parasió [por. ΔΑΒΜ 1963, Kapra 84]. Na badanym obszarze notowałem formy typowe dla obydwu masywów gwarowych.

3.3. Wybrane cechy składniowe

Cechy składniowe są w większości zgodne z normą białoruskiego języka literackiego oraz dialektu południowo-zachodniego, jak np. użycie liczebników 2, 3, 4 z mianownikiem lp. rzeczowników (*dva /*

try / čatyry čalavički), partykuła ci w zdaniach pytających (Ci jon pajšoŭ?), czy użycie przyimka pa z narzędnikiem lm. rzeczowników (pa rékach, pa aziórach). Poniżej wymieniam kilka wybranych cech:

- powszechne występowanie w rejonie sołecznickim imiesłowów na -všy. Po białoruskiej stronie granicy formy takie funkcjonują przede wszystkim przy granicy z Litwą i Łotwą [ΔΑΒМ 1963, Kapra № 205]. W rejonie sołecznickim są one w powszechnym użyciu: Brat pamióršy, siasra pamióršy, tólki ja zastáušysia z 29 hoda [K 1929 Malkuny];
- konstrukcja z przyimkiem, oznaczająca kierunek ruchu. Na badanym obszarze notowałem konstrukcję z przyimkiem da: Jon pryjšoŭ da mianió i káža «čamú ta Jánia nie havóra?» [K 1935 Wołokieniki]. Formy typu pajšoŭ da bákki są typowe dla zachodniej strefy dialektalnej języka białoruskiego, dla wschodniej strefy dialektalnej zaś postać pajšoŭ k bákku [ΔΑΒМ 1963, Kapra № 217];
- konstrukcja typu: pajści pa jáhady, w wyrażeniach określających ruch w celu zebrania płodów leśnych, na łące lub w ogrodzie: U lies to chadzili tam liétam, to pa jáhady, to pa hrybý tam [K 1929 Milkuny]. Formy takie są powszechne w zachodniej strefie dialektalnej [ΔΑΒМ 1963, Kapra № 215; Barszczewska, Jankowiak 2012, 128];
- konstrukcje z czasownikiem balić: w rejonie sołecznickim notowałem przede wszystkim pierwszą z nich: Krúćicca ũ halavié, mnie ũžo balić halavá [K 1934 Gołębszczyzna]. Konstrukcja mnie balić halavá jest typowa dla północno-zachodniej i przede wszystkim zachodniej strefy dialektalnej, u mianió balić halavá funkcjonuje w pozostałej części republiki, a sporadycznie na całym terytorium Białorusi [ΔΑΒМ 1963, Kapra № 223].
- formy typu páswić karovy lub páswić karóŭ. W rejonie sołecznickim funkcjonują obydwie formy: Krósny tkáli, dyvaný, nastólniki, ručniki tkáli, práli, haviéčki dziażáli [K 1940 Juski]. Pierwsza jest typowa dla dialektu południowo-zachodniego oraz gwar środkowobiałoruskich, druga dla dialektu północno-wschodniego (rzadko występuje na całej Białorusi) [ΔΑΒМ 1963, Kapra № 209, 210].

3.4. Leksyka⁶

Dla badanych gwar białoruskich rejonu sołecznickiego charakterystyczna jest leksyka typowa dla białoruskiego języka literackiego oraz dialektu południowo-zachodniego i gwar środkowobiałoruskich, a także dla obszaru przygranicznego czy występująca tylko na terytorium Litwy. Ponadto można wyliczyć szereg zapożyczeń, przede wszystkim polonizmów i bałtyzmów oraz

nieco mniej rusycyzmów. Poniżej przytaczam przykłady dla różnych grup. Należy także podkreślić, że niektóre z przytoczonych leksemów są nie tylko typowe dla danej grupy dialektalnej, ale też są zapożyczeniami z języków bałtyckich lub polszczyzny, dlatego znalazły się i w kategorii leksyka gwar białoruskich i w kategorii zapożyczenia.

3.4.1 Leksyka narzeczy rejonu solecznickiego charakterystyczna dla różnych grup gwarowych

Obszar pogranicza białorusko-litewskiego jest miejscem styku szeregu dialektów, grup gwarowych oraz stref dialektalnych. Ukazuje to leksyka związana z różnymi białoruskimi gwarami a także przykłady zanotowane tylko na badanym terytorium. Należy podkreślić, że słownictwo gwar białoruskich na Litwie jest bogate w zapożyczenia z języków i dialektów bałtyckich (głównie litewskiego) oraz języka polskiego, mniej rosyjskiego. Przykłady przytaczam poniżej:

– leksyka różnych kręgów tematycznych występująca tylko na Litwie:

Burbuliavác ‘bulgotać: o wodzie’ (< lit. burbuliuoti), kóla ‘światlisty okrąg dookoła księżycy’, schadóvy viécier ‘wschodni wiatr’, siarún ‘szron’; chvójny ‘sosnowy’, hryb-cý ‘grzyby’, jágier ‘tatarak’, répnik ‘łopian’; bachúrčyki ‘odmiana kur’, bužúl ‘żuk’ (< lit. bužys), kótavać ‘kocić się: o kozach i owcach’, nóskaja ‘kura nioska’; búlački ‘wiązka wyczesanego lnu’, chaziáin ‘pierwszy żęty podczas początku żniw snop’, harbá ‘zorane pole’, plastók ‘warstwa siana’, chramúłka ‘człowiek kulawy, krzywono-gi’, gamújla ‘nieporządny, niechlujny człowiek’ (< lit. gamulà) i in.

– leksyka występująca na Litwie i w strefie pogranicznej z Litwą:

Dziś ‘dziś, dzisiaj’ (< pol. dziś), kúdra ‘niewielki, naturalny zbiornik wodny’ (< lit. kūdra), navałnica ‘nawałnica’; raūdóniki ‘koźlak czerwony’ (< lit. raudónikai), trasni-ák ‘sitowie’; bízaŭka ‘giez’, gúšta ‘gniazdo’ (< lit. gūštà); biarémca ‘niewielki snop’, buč ‘rodzaj sieci rybackiej’ (< lit. būčius), jačmiénka ‘słoma jęczmienna’; karpáty ‘człowiek pokryty brodawkami’ (< lit. kárpa) i in

– leksyka typowa dla północno-zachodniej strefy dialektalnej:

Slónca ‘słońce’ (< pol. słońce), uliéŭny ‘ulewny: o deszczu’ (< pol. ulewny); kanvália ‘konwalia’ (< pol. konwalia), pjánicy ‘pijanica, borówka bagienna’; búchaŭka ‘plisz-ka’, haŭčárnik ‘wilk napadający na owce’, parsiúk ‘wieprz’ (< lit. paršiukas), šaśók ‘tchórz’ (< lit. šėškas), dzirván ‘ugór’ (< lit. dirvonas) i in.

– leksyka typowa dla zachodniej strefy dialektalnej:

Téraz ‘teraz’ (< pol. teraz), víly ‘widły’, lónka ‘łąka’ (< pol. łąka), rvać lion ‘rwać len’, chlapčúk ‘chłopiec’, chvóry ‘chory’, móndry ‘mądry’ (< pol. mądry), patélnia ‘patelnia’ i in.

– leksyka typowa dla grodzieńsko-baranowieckiej grupy dialektu południowo-zachodniego:

Lambiák ‘twarda część pierza ze skrzydeł i ogona’, dziaciél ‘dzięcioł’, paršúk ‘wieprz’ (< lit. paršiùkas), aržýska ‘ogólna nazwa żłtęgo pola’, nabédryki ‘rzemiennalubsznu-rowaczęć uprzęży, którą się nakładakoniowinatułów’, rólnik ‘rolnik’ (< pol. rolnik) i in.

– leksyka typowa dla dialektu południowo-zachodniego:

Cialia ‘cielę’, čaradá ‘stado zwierząt’, daŭbiéška ‘ciężki młot’, parasiá ‘prosię’, pli-úskva ‘pluskwa’ (< pol. pluskwa), siédalo ‘grzęda dla kur’, sliapák ‘bąk, ślepak’, sia-kiéra ‘siekiera’ i in.

– leksyka typowa dla gwar środkowobiałoruskich:

Bručkóŭnik ‘nać brukwi’, dzició ‘dziecię’, jahnió ‘jagnię’ (oraz szereg leksemów ozna-czających istoty młode zakończone na -o) i in

Ukazane powyżej przykłady pokazują, że niewłaściwe jest ogólne zakwalifikowanie gwar białoruskich na Wileńszczyźnie tylko do dialektu południowo-zachodniego. Podejście takie, ukazywane przez niektórych białoruskich dialektologów w publikacjach, można akceptować tylko w kontekście ich genezy (tj. historycznie) i w odniesieniu do części tychże gwar (bez rejonów święciańskiego i ignalińskiego).

3.4.2 Zapożyczenia w gwarach białoruskich rejonu solecznickiego

Poza ukazanymi powyżej⁷ leksemami możemy wyliczyć szereg zapożyczeń. Największą grupę stanowią niewątpliwie polonizmy, które odnoszą się do wszystkich sfer życia. Nieco mniej jest bałtyzmów – większość z nich związana jest z tradycyjną uprawą roli i gospodarką rolną a także ze światem roślin, zwierząt czy meteorologią. Rusycyzmy, spośród których można wyróżnić m. in. leksemy związane z rolną gospodarką socjalistyczną, administracją czy rusycyzmy ogólne, stanowią o wiele mniejszą liczebnie grupę niż polonizmy i bałtyzmy. Należy jednak podkreślić, że liczba zapożyczeń jest ogromna, tylko w zebranym przeze mnie materiale z obszaru całej Litwy zanotowałem ponad 550 bałtyzmów i aż ponad 900 polonizmów, a z pewnością nie jest to zamknięta lista.

Wybrane słownictwo pochodzenia bałtyckiego:

kumpiák ‘kumpiak’ (< lit. kūmpis), gírša ‘stokłosa’ (< lit. dirse, girsė), svíran ‘spi-chlerz’ (< lit. svirnas), Jóninias ‘św. Jana’ (< lit. Joninės), rójsty ‘podmokłemiescewlesie’ (< lit. raĩstas), brazgulí ‘ozdobne dzwonki, wieszane koniom na szyi’ (< lit. brazguliai), dzirván (< lit. dirvónas), bónda ‘bochenek chleba’ (< lit. bondà) i in.

Wybrane słownictwo pochodzenia polskiego:

býdla (< pol. bydło), družýna ‘brygada pracująca w kołchozie’ (< pol. drużyna), działka (< pol. działka), génsi (< pol. gęsi), lónka (< pol. łąka), tšapác (< pol. trzepać len); pše-ścierádło (< pol. prześcieradło), slóik (< pol. słóik), zagárak (< pol. zegarek); bápčia (< pol. babcia), kabiéta (< pol. kobieta), kuliažánka (< pol. koleżanka), nažvíska (< pol. nazwisko), rodzína (< pol. rodzina), zieńć (< pol. zięć); kielbása (< pol. kielbasa), paliandvíca (< pol. polędwica), żytniúfka ‘żytnia wódka’ (< pol. żytniówka); jasióńka (< pol. jesionka), jédvap (< pol. jedwab), májtki (< pol. majtki), pantofiélki (< pol. pan-tofle); ksióńska (< pol. książka), naúčyciélka (< pol. nauczycielka); gudzínki ‘godzinki, rodzaj modlitwy’ (< pol. godzinki), pógžep (< pol. pogrzeb), ružániec (< pol. różaniec), Vielkánac (< pol. Wielkanoc); rajonóvy (< pol. rejonowy), žont (< pol. rząd); čvárty (< pol. czwarty), dvanásćie (< pol. dwanaście), rok (< pol. rok), vžesień (< pol. wrzesień); čy (< pol. czy), dziś (< pol. dziś), ládny (< pol. ładny), téraz (< pol. teraz), teš (< pol. też), záfše (< pol. zawsze).

Wybrane zapożyczenia z języka rosyjskiego:

Bryhadzír (< ros. бригадир), kalchóz (< ros. колхоз), trudadzién (< ros. трудодень), nikahdá (< ros. никогда), pałučác (< ros. получать), plachí (< ros. плохой), va-pščé (< ros. вообще), vóčeń (< ros. очень), panimác (< ros. понимать), krasíva (< ros. красиво), vřémja (< ros. время), smatréc (< ros. смотреть), chvátac (< ros. хватать), kirpíč (< ros. кирпич) i wiele innych.

Zapożyczenia z innych języków dostały się do gwar białoruskich na Litwie w większości za pośrednictwem polskim, rosyjskim lub litewskim i nie będą tutaj omawiane.

3.5. Frazologia

W trakcie badań terenowych nie stosowałem kwestionariusza, który uwzględniałby zebranie frazeologizmów, z tego też względów podczas wywiadów zarejestrowałem ich niewiele i nie były one wywołane w sposób sztuczny przez badacza. Wśród frazeologizmów mamy i takie, które są związane z różnym wpływem językowym (np. litewskim czy rosyjskim). Poniżej przytaczam parę frazeologizmów:

1. Čort znájeć ‘czort wie’ [Kackany, Ramejki];
2. Nie daj Boh ‘nie daj Bóg’ [powszechne];
3. Vócy výviernuć na wiežch ‘umrzeć’ [Ramejki];
4. Čyrvóny jak kalína ‘człowiek dobrze wyglądający, okaz zdrowia’ [Gołębszczyzna];
5. Dziákuj Bóhu! ‘Dzięki Bogu!’ [powszechne],
6. Húliaj dúša, piékla nie ma ‘hulaj dusza – piekła nie ma’ [Ejszyszki] (< pol. hulaj dusza – piekła nie ma);
7. Jazyk padviěšany ‘dużo mówić’ [Rakowskie] (< rus. язык хорошо подвешен);

8. Skazać póŭnyje miéchi ‘powiedzieć bardzo dużo’ [Rakowskie];

9. Nahavarýć póŭnuju bóčku aryštántau ‘naopowiadać bardzo / za dużo’ – jeden przykład w postaci Naplópać bóčku aryštántaŭ ‘ts.’ [Kackany] (< rus. наговорить полную бочку арестантов);

10. Jak baravík ‘okaz zdrowia: o człowieku’ [Gołębszczyzna] (< lit. sveikas / drūtas kaip baravykas).

4. Podsumowanie

Sytuacja socjolingwistyczna jest w zasadzie dość podobna, jak na szeroko rozumianej Wileńszczyźnie, tj. jest to obszar mocno zeslawizowany, z przeważającą rolą polszczyzny wileńskiej i tzw. *mowy prostej*, rozumianej tutaj przez autora jako gwary białoruskie. Na całym obszarze język litewski pełni przede wszystkim rolę języka urzędowego, wykorzystywanego w pracy, podczas gdy polszczyzna i białoruszczyzna są w powszechnym użyciu jako mowa codziennych kontaktów. Nieco inną sytuację mamy w okolicach Dziewieniszek, gdzie przeważają miejscowości z językiem (dialektem) litewskim.

W odniesieniu do rejonu solecznickiego możemy stwierdzić, że struktura gwary białoruskiej zachowała się bardzo dobrze. Spośród cech fonetycznych, morfologicznych i składniowych możemy wyliczyć typowe dla:

- białoruskiego języka literackiego i większości gwar na terytorium białorusi (np. dźwięczne h, niezgłoskotwórcze ŭ, dziekanie i ciekanie);
- dialektu południowo-zachodniego i gwar środkowobiałoruskich, np.: akanie niedysymilatywne (vadá), końcówka -och w miejscowniku lm. rzeczowników r. m.;
- dialektu południowo-zachodniego, np. postać mianownika rzeczowników oznaczających istoty młode (ptuśaniá);
- gwar środkowobiałoruskich, np.: postać 3 os. lp. czasowników II koniugacji (chódzia), formy mianownika rzeczowników określających istoty młode (ptuśanió);
- grupy grodzieńsko-baranowickiej, np.: akanie niepełne (bácko), protetyczne h (hóziera);
- dla strefy północno-zachodniej, np.: mieszanie spółgłosek ch i k (klieb), występowanie wybuchowego g w wyrazach zapożyczonych (gának), postać zaimka wskazującego hény, występowanie imiesłowów na-všy (pajéchaŭšy);

- strefy zachodniej, np.: realizacja połączenia spógłosek čn (sóniečny), konstrukcja z przyimkiem da (typu pajšoŭ da bákki) oraz z przyimkiem pa (typu pajści pa hrybý).

Na szczególną uwagę zasługuje leksyka. Z jednej strony zanotowano wyrazy typowe dla różnych grup i stref dialektalnych, z drugiej strony – liczne zapożyczenia. Sporą liczebnie grupę stanowią leksemy notowane tylko na obszarze Litwy (patrz wyżej) oraz zapisane przez dialektologów w strefie pogranicznej (tj. na Litwie oraz po białoruskiej stronie granicy, ale w niedalekiej odległości od Litwy). Są to przede wszystkim bałtyzmy, ale również wyrazy polskie i rosyjskie. Wiele słów obejmuje terytorialnie ziemie współczesnej Litwy oraz północno-zachodniej Białorusi, m. in. dawne zapożyczenia z języków / dialektów bałtyckich oraz polonizmy, które przez miejscową ludność uważane są już za swoje, np. *slónca*, *parsiúk*, *šašók*, *dzirván*. Bogatą liczebnie grupę tworzą wyrazy typowe dla tzw. zachodniej strefy dialektalnej, przede wszystkim polonizmy: *lónka*, *téraz*, *patélnia*.

Ponadto możemy wydzielić szereg leksemów charakterystycznych dla całego dialektu południowo-zachodniego (*cialiá*, *daŭbieška*, *siakiéra*), grupy grodzieńsko-baranowickiej tegoż dialektu (*arżýska*, *dziaciél*, *nabédryki*, *róľnik*) oraz niewielką grupę typową dla gwar środkowobiałoruskich (*bručkóŭnik*, *dzició*, *jahnió*).

Słownictwo ukazuje nam na wielowiekowe kontakty gwar białoruskich z językami / dialektami bałtyckimi (północno-zachodnia strefa dialektalna) oraz polszczyzną (głównie zachodnia strefa dialektalna, ale również strefa północno-zachodnia). Wpływów bałtyckich oraz polskich na poziomie fonetyki, morfologii czy składni jest zdecydowanie mniej.

Jak pokazały wyniki badań, gwara białoruska jest interesująca przede wszystkim ze względu na skrzyżowanie na tym terytorium szeregu grup i stref dialektalnych, będących efektem setek lat koegzystencji różnych narodów. Niezmiernie bogata i zróżnicowana jest leksyka – na określenie jednego desygnatu możemy znaleźć kilka leksemów, z czego każdy może pochodzić z innego języka / dialektu – litewskiego, polskiego lub białoruskiego. Pogranicze białorusko-litewsko-polskie wykształciło pewnego rodzaju wspólnotę komunikatywną, widoczną przede wszystkim na poziomie leksyki.

Słowniki i atlasy

- LKZ – Lietuvių kalbos žodynas, <http://www.lkz.lt/>.
- LKŽD – Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė <https://etimologija.baltnexus.lt/>.
- SEJL – SMOCZYŃSKI, W., 2007. Słownik etymologiczny języka litewskiego. Wilno: Uniwersytet Wileński.
- ЛГ – АВАНЕСАЎ, Р. І., АТРАХОВІЧ (КРАПІВА), К. К., МАЦКЕВІЧ, Ю. Ф. (рэд.), 1969. Лінгвістычная геаграфія і групойка беларускіх гаворак. Мінск: Навука і тэхніка.
- ДАБМ – АВАНЕСАЎ, Р. І., МАЦКЕВІЧ, Ю. Ф. (рэд.), 1963. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Мінск: Выдавецтва Акадэміі навук БССР.
- СБ – ЛАУЧЮТЕ, Ю. А. 1982. Словарь балтизмов в славянских языках. Ленинград: Наука.
- СПЗБ 1979–1986 – МАЦКЕВІЧ, Ю. Ф. (рэд.). Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. Мінск: Навука і тэхніка.

Literatura

- Barszczewska, N., Jankowiak, M., 2012. Dialektologia białoruska. Warszawa: Instytut Slawistyki PAN / SOW.
- JANKOWIAK, M., 2016a. Współczesne gwary białoruskie na wschodniej Litwie (rejony ignaliński i święciański), Slavistica Vilnensis, 61, 81 – 105.
- JANKOWIAK, M., 2016b. Gwary białoruskie na Litwie jako przykład białorusko-polskich kontaktów językowych. In Курцова, В. М., Снігірова, Н. А., Jankowiak, M., Ostrówka, M., Беларуска-польскія культурна-моўныя ўзаемадачыненьні. Ад гісторыі да сучаснасці. Мінск: Інстытут мовазнаўства НАНБ / Instytut Slawistyki PAN, 112 – 122.
- JANKOWIAK, M., 2016c. Strefy dialektalne języka białoruskiego jako przykład językowych kontaktów z sąsiednimi narodami, Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 51, 139 – 166.
- JANKOWIAK, M., 2018a. Polonizmy leksykalne w gwarach białoruskich na Litwie (rejon orański), LingVaria, rok XIII (2018), 1(25), 143 – 160.
- JANKOWIAK, M., 2018b. Współczesne gwary białoruskie na południowej Litwie (rejon orański), Acta Albaruthenica, 18, 201 – 2011.
- PLYGAVKA, L., 2014. Baltarusių kalbos dialekta. In Mikulėnienė, D., Meiliūnaitė, V. (ed.), XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas: Leidykla Briedis, 228 – 237.

- SMUŁKOWA, E., 2002. Sytuacja językowa w Ejszyszkach i okolicy (Wyniki badań sondażowych prowadzonych na Litwie w 1997 roku). In Smułkowa, E., Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 402 – 413.
- SMUŁKOWA, E., 2016. Moje pogranicza w historii, języku i wspomnieniach. Warszawa: Instytut Sławistyki PAN.
- ГРИНАВЕЦКЕНЕ, Е., 1972. Некоторые явления контактирования литовских и славянских говоров (на материале языковых контактов в Юго-Восточной Литве. In Топоров, В. (отв. ред.), Балто-славянский сборник. Москва, 50 – 57.
- КАРСКИЙ, Е., 1962а. Отчёт о поездке в Белоруссию в течение летних месяцев 1903 года. In Карский, Е. Ф., Труды по белорусскому и другим славянским языкам. Москва: Издательство Академии наук СССР, 412 – 434.
- КЛИМЧУК, Ф. Д., 1981. К истории распространения белорусских говоров в юго-восточной Литве, Балто-славянские исследования, 1980. Москва, 214 – 221.
- КРЫВІЦКІ, А. А., 2003. Дыялекталогія беларускай мовы. Мінск: Вышэйшая школа.
- ПЛЫГАЎКА, Л., 2009. Беларуская мова ў Літве: сацыякультурны і лінгвістычны аспекты. Вільня: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- ПЛЫГАЎКА, Л., 2015. Беларуская мова ў полікультурным рэгіёне (паўднёва-ўсходняя тэрыторыя Літоўскай Рэспублікі). Мінск: Літоўскі ўніверсітэт эдукалогіі.
- САВІЧ, М., 1994. Беларускія гаворкі Віленшчыны: гісторыя і сучаснасць, Спадчына, 6, 105 – 109.
- САВІЧ, М., 1992. Так і мы жылі (Medininkų apylinkės baltarusių tarmių tekstai), Kalbotyra, 43 (2), 45 – 67.
- САВІЧ, М., 1997. Утварэнне, межы распаўсюджвання і асноўныя характарыстыкі беларускіх гаворак Літвы, Весці Міжнароднай Акадэміі вывучэння нацыянальных меншасцей, № 2, 28 – 31.
- САВІЧ, Н., 1990. О языковой ситуации в одном из ареалов юго-восточной части Вильнюсского района, Kalbotyra, 41(2), 41 – 47.
- САВІЧ, Н., 1991. Тексты белорусских говоров Юго-Восточной Литвы, Kalbotyra, 42 (2), 119 – 123.
- САВІЧ, Н., 1998. Социолингвистическая ситуация и микропонимия на территории Шальчининского сельсовета, Kalbotyra, 39 (2), 86 – 91.
- ЧЕКМАН, В., 1972. К проблеме литовско-белорусских лексических связей, Baltistica, VIII(2), 147 – 156.

ЧЭКМАН, В., 1998. Над этнічнай і моўнай мапай Паўднёва-Усходняй Літвы. In: Вітушка, С., Мінкін, А. (ред.), Беларусы Балты: учора, сёння, заўтра, сш. 1, Вільня, 17 – 24.

ЭРКЕР, А., 2015. Структурные черты смешанных белорусских говоров на балто-славянском пограничье. Leipzig: Biblion Media.

Notatka

- 1 Projekt pt. *Modern geolinguistic research in Lithuania: the optimisation of network points and interactive dissemination of information* (2011–2014), realizowany pod kierunkiem prof. Danguolė Mikulienienė (<http://www.tarmes.lt/images/Veikla/D.Mikulienienes%20pranesimas.pdf>). Zespół badaczy zebrał obszerny materiał z szeregu wsi. Nagrane zostały nie tylko gwary litewskie, ale także polszczyzna litewska, gwary rosyjskie i białoruskie.
- 2 Więcej o projekcie pt. *Triangulation Approach for Modelling Convergence with a High Zoom-In Factor* na stronie <https://www.trimco.uni-mainz.de/>.
- 3 Pierwsza pt. *Gwary białoruskie na Litwie. Fenomen żywotności i stan współczesny* w formie maszynopisu, druga pt. *Leksyka gwar białoruskich na Litwie. Dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego* znajduje się w opracowaniu.
- 4 Skróty oznaczają kolejno: M / K – mężczyzna, kobieta, Gierwiszki – obecne miejsce zamieszkania, 1929 – data urodzenia.
- 5 Z pełną charakterystyką cech gwar białoruskich w granicach Białorusi można zapoznać się m. in. w [ДАБМ 1963; ЛГ 1969; Крывіцкі 2003; Barszczewska, Jankowiak 2012].
- 6 Leksyka typowa dla poszczególnych masywów gwarowych oraz zapożyczenia zostały szerzej omówione w monografii autora pt. *Leksyka gwar białoruskich na Litwie. Dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego* [w opracowaniu]. Słownictwo zostało zaczerpnięte także ze *Słownika gwar północno-zachodniej Białorusi* [СПЗБ 1979–1986].
- 7 Przy analizie zapożyczeń skorzystałem z szeregu słowników, m. in. [LKZ; LKŽD; SEJL; СБ; СПЗБ].

Notas de autor

Mi doktor nauk humanistycznych, pracownik naukowy
ros Instytutu Słowiańskiego Akademii Nauk Republiki
ła Czeskiej.
w
Ja
nk
ow
iak

Mi Ph.D. in Humanities, researcher in the Institute of Slavonic
ros Studies, Czech Academy of Sciences.
ła
w
Ja
nk
ow
iak

Mi humanitarinių mokslų daktaras, Čekijos Respublikos
ros Mokslų akademijos Slavistikos instituto mokslo
ła darbuotojas.
w
Ja
nk
ow
iak